

33. Костицький В.В. Економічний патріотизм як складова національної ідеї. - К.: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2001.
34. Костицький В.В. Закон концентрації банківського капіталу: необхідність і дороги здійснення // Право України. – 2002. - №12.
35. Костицький В.В. Економіко-правові проблеми концентрації капіталу: від промислово-фінансових груп до транснаціональних компаній // Право України. – 2003. - №3.
36. Савчин М. Конституційний патріотизм у контексті постмодерного конституціоналізму // Юридичний журнал. – 2008. - №12. – С. 93-97.
37. Кістяківський Б.О. Вибране. – К.: Абрис, 1996. – С. 171-188, 207-236.
38. Лукашева Е.А. Общая теория права и многоаспектный анализ правовых явлений // Советское государство и право. – 1975. – № 4. – С. 30-34.
39. Лейст О.Э. Сущность права: Проблемы теории и философии права / Под ред. В.А. Томсинова - М.: Зерцало-М, 2008. – С. 273-275.
40. Костицький В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади // Юридичний вісник України. – 2011. - №№36-37.
41. Ковлер А.И. Антропология права: Учебник для вузов. – М.: НОРМА - ИНФРА-М, 2002. – С. 5.
42. Кабриак Р. Кодификации / пер. с фр. – М.: Статут, 2007. – С.
43. Журне Ш. Христианские требования в политике. – К.: Дух и Литера, 1998. - С.177-221, 273-291, 337-368.
44. Маритен Ж. Человек и государство / пер. с фр. - М.: Идея-Пресс, Дом Интеллектуальной книги, 2000. – 196 с.
45. О. Вениамин Новик "Православие. Христианство. Демократия". Сборник статей. – СПб.: Алетея, 1999. - 368 с.
46. Франк С.Л. Религиозные основы общности // http://krotov.info/library/16_p/put/01_09.html.
47. Хеффнер Й. Христианское социальное учение. – М.: Духовная библиотека, 2004. – 324 с.
48. Основы социальной концепции Русской православной церкви // <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>.
49. Папаян Р. Христианские корни современного права. – М.: НОРМА, 2002. – 403 с.
50. Кістяківський Б.О. Рациональне та ірраціональне у праві // Кістяківський Б.О. Вибране. – К.: Абрис. 1996. – С. 189-207.
51. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. – М.: НОРМА, 2005. – 320 с.
52. Шаповал В. Сутнісні характеристики конституції як основного закону держави // Право України. – 2009. – №10. – С. 4-12
53. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції // Право України. – 2011. - №5. – С. 175-195. .
54. Ковальчук В. Конституція як основа легітимності публічної влади в правовій демократичній державі // Право України. – 2010. - №7. – С. 59.
55. Пейн Т. Права людини / пер. з англ. – Л., 2000. – С. 176.
56. Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность. Московские лекции и интервью. – М.: КАМІ, Academia, 1995. - С. 216.
57. Крусс В. Конституционное правопонимание // Право України. – 2010. – №4. – С. 172.
58. Веніславський Ф. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України // Право України. – 2010. – 32. - С. 123.
59. Єрмоленко А.М. Категоричний імператив відповідальності Ганса Йонаса // Йонас Г. Принцип відповідальності / Пер. з нім. – К.: Лібера, 2001. – С. 382.

ПРАВОВИЙ СВІТОГЛЯД: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Онiщенко Н.М.

(зав. відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України)

Спробуємо навести деякі міркування щодо необхідності підвищення ролі, значущості соціологічних правових напрацювань задля інтенсифікації, з одного боку, теоретичних правових досліджень та підвищення їх НККД (науковий коефіцієнт корисної дії) в сучасних умовах правового розвитку. З другого боку – обов'язкового врахування потреб юридичної практики.

Слід констатувати, що теорія права більше «опікується» нормами права, то соціологія права – їх соціальним ефектом, якщо теорія права – сутністю права, то соціологія – його дієвістю та результативністю. В цьому контексті без перебільшення можна говорити, що складовою предмета соціології права є зумовленість права, а пошуковими напрямками: соціальна обумовленість права, дія права, його дієвість, правова конфліктологія, правова поведінка, ефективність законодавства тощо.

Є беззаперечною істина, яка полягає в тому, що сфери знань теорії держави і права, філософії права і соціології права досить близькі за науковими спрямуваннями, втім не тотожними, не ідентичні, кожна має свої завдання, етапи розвитку та цілі.

З вище наведеного – метою даного викладу є не стільки виокремлення, окреслення «територіального простору» зазначених наукових сфер, або перерозподілу «місця під сонцем», скільки розгляд їх у взаємозв'язку, взаємовпливу, а отже у взаємодоповненні та взаємозбагаченні. Ми пропонуємо в зазначеному форматі розгляд категорії «правовий світогляд», а вірніше його соціологічні виміри та характеристики.

Категорія, яка з наукової точки зору і відповідно до останніх політичних подій в Україні, потребує спеціального аналізу та вивчення. Причому ця цікавість може бути

пов'язана і з теоретико-філософським «звучанням», і з практичним (соціологічним) значенням цієї категорії. Сьогодні юридична наука характеризується процесами зверненими на переорієнтацію правової проблематики щодо світоглядних основ правового життя суспільства. Сучасна соціологія права дозволяє характеризувати правову думку як процес розуміння соціально-правової дійсності, пізнавальну діяльність окремого індивіда і, як вираз особливого складу характеру, розуму, світоглядно-правових основ тієї чи іншої епохи, культури, цивілізації[1].

Слід зазначити, що, нажаль, в умовах, коли правова дійсність характеризується втратою цінностей, віри, інколи сенсу буття, суспільство характеризується втратою етичних начал, близьких до понять «совість», «необхідність», «обов'язок». Все це в свою чергу призводить до етичного «виснаження» особистості з усіма відповідними наслідками.

При тому слід розуміти, що навіть суттєве покращення економічної ситуації в країні, не змогло б швидко привести до належного стану громадянської відповідальності, що має підґрунтям належний правовий світогляд. Вочевидь мова іде про вивчення проблеми формування особистості, яка здатна самостійно мислити, приймати рішення, публічно виражати свою думку, усвідомлювати та приймати на себе відповідальність за наслідки своєї публічної, особливо політичної, діяльності. Отже, про належну соціально-правову активність особистості, що стає можливою в умовах розвитку і забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини, з розвитком правового світогляду сучасного суспільства і сучасної особистості – можна говорити тільки у зв'язку з належним правосвітосприйняттям. Що це означає? Це і є та сама «метаморфоза», про яку пишуть соціологи[2]: знання та навіть навички користування є, а інтерналізації (інтеріоризації), тобто переходу у внутрішню якість не відбувається[2]. Уявляється, право, щоб бути успішно сприйнятим, крім демонстрації своєї діяльнісної «потенційної» здатності, повинно включатися в первинну соціологізацію, як певна складова відповідного масиву, який повинен засвоюватися, починаючи з самого раннього віку, щоб потім не бути віднесеним до категорії «штучних реальностей», які не притаманні тій чи іншій особистості[2]. В цьому контексті слід акцентувати увагу на науково-дослідницьких роботах вітчизняних правознавців[3]. Крім того, хотілося б обов'язково звернути увагу на те, що право здійснює свої функції не відособлено, а в єдиному комплексі й тісний взаємодії з іншими соціальними регуляторами.

Соціальні функції моралі, звичаїв, політичних норм, значною мірою ідентичні функціям права. Різниця полягає в соціальній значущості суспільних явищ, що регулюються моральними, політичними і правовими нормами. Інакше кажучи у механізмі соціального регулювання спостерігається своєрідний розподіл ролей між правом, політикою, мораллю, звичаями, традиціями тощо у виконанні одного і того ж завдання – впорядкування суспільних відносин.

Тому правовий світогляд пересічної людини, в певному суспільстві, не може бути відокремленим і невідокремлений від наявної «впливової дії», в першу чергу, саме права та інших соціальних регуляторів.

Крім того, слід звернути увагу на те, що проблема не в тому, що існує суттєва різниця між буденною та професійною правосвідомістю, а в тому, що являє собою правова думка звичайної людини та професіонала[4]. Слід зазначити щодо традицій правової реальності, які притаманні громадянському суспільству – сьогодні як ніколи гостро відчуваються недоліки, сформованої під впливом різних чинників, юридичної думки.

Щодо термінологічної визначеності, на наш погляд, під правовим світоглядом слід розуміти уяву про право, як феномен соціальної дійсності. Якщо інтерпретувати дане визначення щодо потреб юридичної практики, то це уявлення про розвиток соціальних систем, про життя суспільства, процеси життєдіяльності в державі і світі в контексті правових реалій. Крім того, деякі дослідники підкреслюють «праволюднну» природу

правового світогляду спрямовану на задоволення життєво необхідних потреб, забезпечення рівності прав, толерантності, «правозобов'язаного» характеру правового світогляду (консенсусна реалізація можливостей кожним учасником соціуму), необхідності нормативного закріплення природних прав носіїв правового світогляду[3].

Ігнорування уявлень про роль і значущість права, саме як соціального феномену, на певних етапах розвитку призводять до формування міфу про стійкий правовий нігілізм в слов'янських державах. Даний міф є зручним для можновладців і дозволяє законодавцю перекласти відповідальність за провал будь-яких економіко-правових реформ в суспільстві на саме ж суспільство. Можна поділити думку О.Е. Лейста про те, що недостатня розвиненість юридичного мислення заважає усвідомити, що, власне, ми хочемо від права. Однією з прикладних ілюстрацій слугують події на Майдані 2013-2014 рр. Справа в тому, що політичні вимоги євроінтеграції склали тільки частину вимог щодо політико-правових перетворень в державі, інша частина ж населення виступила з вимогами про «все, що болить», що інколи не має ніякого відношення ні до політичного, ні до правового поля, а скоріше складає проблеми етичного гатунку: здоров'я, навіть кохання тощо. Підтримуючи основну масу правослухняних людей, що виражали свої політичні уподобання та правову думку, – все ж мусимо підкреслити, що право, його можливості та вимоги – це та реалія, яка повинна відмежовуватися від близьких, але інших реалій із площини етики, моралі, духовності, канонічних норм тощо.

Сьогодні суспільство характеризується різким падінням уваги до права або, навіть, можна сказати зневагою до багатьох правових положень та настанов. Так, мабуть, нікого не здивуєш явищами правового нігілізму та правового песимізму. Сам термін «песимізм» визначається як світосприйняття, перейняте смутком, безнадією, невірою в успіх, у краще майбутнє[5], або песиміз (від фр. Pessimisme, з лат. pessimus – найгірший) – світобачення, сповнене безнадії, недовіри до майбутнього; схильність бачити в усьому тільки погане[6]. Подібні визначення наведені і в інших тлумачних словниках[7].

Розглянувши дані дефініції, хотілося б навести деякі міркування. Справа в тому, що сприйняття або, вірніше, оцінка будь-якого явища з позицій песимізму означає відсутність руху, розвитку, вдосконалення. Це явище позбавляє сенсу майбутнє. Сьогодні все більше песимістичних оцінок (і це не безпідставно) щодо можливостей конструктивного правового розвитку.

Сучасний кризовий стан та його прояви породжують стійкий соціальний та правовий песимізм, що трансформується сьогодні із площини емоцій, почуттів, відчуттів, переживань (правова психологія) у площину переконань, ставлення, уявлень, стереотипів (правова ідеологія). Це і обумовлює певну ту чи іншу, на жаль, не завжди бажану для суспільства поведінку індивіда.

Не приділяючи аналізу причин цього явища спеціальної уваги, (всі вони добре відомі як пересічному громадянину, так і державним діячам, посадовцям, політикам, представникам науки), хочемо лише наголосити, що песимістичні настрої багато в чому нівелюють, відкидають повагу до права як найбільш дієвого регулятора суспільних відносин, а отже, заважають формуванню відповідного сучасним реаліям правового світогляду.

Такий стан речей обумовлює ситуацію, коли влада не може «достукатися» до людини; люди багато в чому ігнорують не тільки соціальні (мораль, релігійні канони), але й правові норми.

В цих умовах, на наш погляд, необхідне відродження поваги до права, принципу верховенства права, принципу законності, підвищення авторитету закону, що є чи найпершочерговим завданням представників вітчизняної науки, і зможе слугувати важливим завданням громадянського суспільства, розвитку сучасного правового світогляду. Тому, не пропонуючи нових «рецептів миттєвого одужання суспільства»,

враховуючи, що це процес не одного дня, тижня або місяця, що суспільство не може «одужати» за «помахом чарівної палички», а довіра до права, закону і режиму законності не може виникнути миттєво за бажанням як представників влади, так і її опонентів, або представників соціуму, хочемо наголосити на тих невідкладних завданнях, що мають важливе значення щодо означеної проблематики.

Права слід дотримуватися в суспільстві не тільки завдяки повазі до нього, сприйняття демократичних засад права взагалі, а й завдяки нагальній потребі відродження поваги до правового порядку в суспільстві.

Що ж сьогодні може зробити науковий осередок для покращення ситуації в руслі відродження довіри до права?

Очевидна необхідність формування правової думки, як передумови та необхідної умови розуміння правової дійсності на усіх її рівнях та у всіх її проявах[8].

Вочевидь, для того, щоб відбулося прийняття права на особистісному рівні, необхідно адекватно потребам часу і розвитку сучасної особистості, формувати соціальний, в даному випадку освітній, простір буття особистості[9].

В першу чергу, мова повинна йти про правову освіту в суспільстві, яка є невід'ємною частиною загальної культури громадянина, умовою формування правосвідомості та правового світогляду. Життя в громадянському суспільстві формує правову свідомість (позитивну чи негативну) залежно від того, як відбувається цей процес: стихійно чи цілеспрямовано в рамках правової освіти. Адже правова освіта є запорукою того, що право стає регулятором життя індивіда, а не перешкодою на шляху вирішення його особистих завдань. В сучасних умовах саме правова освіта може стати важливішим чинником розвитку особи, становлення громадського суспільства і демократичної правової держави в сучасній Україні, громадяни якої зможуть жити в соціально-правовій злагоді один з одним, з державою, владою, політичними партіями, громадськими рухами тощо. Отже саме правова освіта стає запорукою формування правового світогляду.

В свою чергу важко заперечувати, що від якості правової освіти залежить адекватне сприйняття правової дійсності.

Одним з цікавих напрямів в означеному контексті сьогодні повинні стати лекторії, які проводять вчені. Можливо, у форматі консультативних семінарів, проте не тільки і не стільки для науковців, скільки для пересічних громадян країни.

Величезного значення у формуванні правового світогляду, ставлення до права, визнання його престижу, безумовно, повинна відігравати правова гласність, зокрема, проведення міжнародних науково-практичних конференцій, методологічних семінарів, симпозіумів та конгресів науковців, що надасть поштовх зарубіжним публікаціям вітчизняних вчених.

Вочевидь відчуття правової захищеності і передбачає глибинну перебудову ставлення людей до права, Конституції, закону. Не випадково відомі юристи звертаються до духовних, моральних витоків індивідуального і суспільного в правосвідомості, говорять про необхідність глибинних змін. Без істотної трансформації правосвідомості, неможливо усвідомлювати найважливіші конституційні принципи верховенства права, справедливості і рівності, на основі яких у сучасних умовах забезпечуються адекватне співвідношення свободи, закону і публічної влади, їх баланс. При цьому треба підкреслити, що правосвідомість в широкому розумінні включає в себе і правову ідеологію, і правову психологію, а також правові почуття і правовий досвід індивідів, професійної еліти і всього суспільства в цілому. Крім того, правовий світогляд і правова свідомість співвідносяться, на наш погляд, як ціле і частина або точніше процес засвоєння права та його результат. Правовий світогляд – це правовий дух народу, та ідеальна матриця, яка визначає вчинки та поведінку людей. При деструктивному

правовому світогляді виникає «хвора» правосвідомість, а, отже, буде страждати правозастосовча практика і конституційна законність [10].

Окремим напрямом наукового творчого пошуку має стати розвиток соціологічних, правових напрацювань, враховуючи, що зростаюче значення ефективності і результативності соціології права також зумовлюються її концептуальною, моральною і політичною доцільністю. Не заперечуючи важливість зазначеного, хочемо підкреслити, що результативність соціології права зумовлюється також і науковою доцільністю: навряд чи можна заперечувати, що багато процесів право-державотворення потребують серйозних, ґрунтовних наукових соціологічних досліджень.

Ще раз хочемо наголосити на важливості не тільки існування певного рівня правової свідомості суспільства (що вже не одноразово констатувала юридична наука), а на важливості форм буття і розвитку правового світогляду, його правових соціологічних вимірів, що сприятиме переходу уявлень про право із теоретичної площини у площину конкретних завдань та дій, спрямованих на організацію змін «на краще» у державі та громадянському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Овчинников А.И. Правовое мышление: дис. ... докт. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2004. – С. 14-15.
2. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
3. Бачинський Т.В. Формування основ правового світогляду та правової культури шкільної молоді (філософсько-правовий вимір): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – Львів, 2013. – 20 с.
4. Ткаченко С.В. Рецепція права: ідеологічний компонент. – Самара: Изд-во СамГАПС, 2006. – С. 202-203.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 940.
6. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – С. 564.
7. Щукіна І.А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – С. 333, 365.
8. Горшков М.К. Российская социология и вызовы современного общества: вместо предисловия // Россия реформирующаяся. Ежегодник-2010 / отв. ред. М.К. Горшков. – М.: Новый хронограф, 2010. – С. 3-17.
9. Ильенков Э.В. Что же такое личность? // С чего начинается личность. – М.: Политиздат, 1979. – С. 183-237.
10. Зорькин В.Д. Россия и Конституция в XXI веке: взгляд с Ильинки. – 2-е изд., доп. – М.: Норма, 2008. – С. 343.

СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНФЛІКТУ ТА КОМПРОМІСУ

Бобровник С.В.

(доктор юридичних наук, професор кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор)

***Анотація.** Аналізуються особливості прояву конфлікту та компромісу на рівні соціальних інститутів. Підкреслюється їх соціальна роль та форми прояву на індивідуальному, груповому, державному рівнях та рівні світової системи. Визначаються особливості конфлікту і компромісу у державно-організованому суспільстві.*

***Ключові слова:** соціальний інститут, державно-організоване суспільство, конфлікт, компроміс.*

***Аннотация.** Анализируются особенности форм проявления конфликта и компромисса на уровне социальных институтов. Подчеркивается их социальная природа и аспекты проявления на индивидуальном, групповом, государственном уровне и уровне мировой системы. Определены особенности конфликта и компромисса в государственно-организованном обществе.*

***Ключевые слова:** социальный институт, государственно-организованное общество, конфликт, компромисс.*

***Annotation.** The features of the manifestation of conflict and compromise on the level of social institutions. Emphasized their social role and manifestations at the individual, group and national levels and levels of the world system. Peculiarities of conflict and compromise in state-organized society.*

***Key words:** social institution, state-organized society, conflict, compromise.*

Конфлікт і компроміс як соціальні явища притаманні різноманітним рівням організації суспільства. Загальновідомо, що основними рівнями організації соціуму є: міжособистісний, груповий, державний рівень та рівень світової системи. Звідси, за словами У. Р. Матурана та Ф. Х. Варела, не існує людської природи, яка є біологічно фіксованим субстратом, що визначає плюралістичність соціальних утворень. Таку плюралістичність визначає лише людська природа у сенсі соціально-культурної еволюції. Тому можна говорити, що у людини є біологічна природа, але більш важливо стверджувати, що людина конструює свою власну природу, тобто створює саму себе та свій соціальний світ [1, с. 113–116].

Зазначену позицію підтримують й інші науковці [2, с. 85–86; 3, с. 54–55]. Вони стверджують, що пізнання людиною самої себе є процесом соціальним, комунікативним,